

Egyiptománia és Aegyptiaca-gyűjtés Magyarországon a 18. századi kezdetektől a 2. világháborúig

(OTKA/NKFI Hivatal 125440 azonosító számú pályázat, 2017–2022)

Zárójelentés

Részvevő kutatók

LiptayÉva (vezető kutató)

Kóthay Katalin (társkutató)

A kutatási projektben az eredeti tervek szerint mindkét szerződött kutató részt vett, de Liptay Éva 2022-es szeptemberi elhunytja miatt a zárójelentést Kóthay Katalin készítette el.

A kutatás célkitűzése, jelentősége

Az utóbbi években a gyűjtemény- és a tudománytörténet (azaz az egyiptológia kialakulásának és fejlődésének) társadalom- és kultúrtörténeti vonatkozásai az európai egyiptológiai kutatások előterébe kerültek. A téma magyar vonatkozásainak átfogó feldolgozására a jelen projektig nem történtek kísérletek, csak részeredmények születtek. Ugyanez volt igaz az ókori Egyiptommal kapcsolatos magyar elképzelésekre és a 18-19. századi nyugat-európai „egyiptománia” magyarországi hatásaira. A jelen kutatási projekt arra vállalkozott, hogy ezt a hiányt pótolja. A magyar aegyptiaca-gyűjtésre, illetve Egyiptom-kutatásra és Egyiptom-képekre vonatkozó lehető legteljesebb írásos és tárgyi dokumentáció összegyűjtésével és értelmezésével akartunk képet alkotni a témáról, azoknak a bonyolult és sajátos társadalmi, kulturális, ideológia és politikai jelenségeknek és folyamatoknak a tükrében, amelyek megelőzték és egyben megelőlegezték az egyiptológia tudományának intézményesülését (az első önálló egyiptomi gyűjtemény létrejöttét, illetve az egyiptológia egyetemi oktatásának bevezetését) Magyarországon, és amelyek táptalajt nyújtottak a nyugat-európai „egyiptománia” magyarországi adaptálásához.

A kutatás menete

A kutatás három nagy téma köré szerveződött:

1. Aegyptiaca-gyűjtés
2. „Egyiptománia” és az ókori Egyiptomról alkotott elképzelések
3. Az egyiptológia tudományának kialakulás Magyarországon

A projekt kiindulópontjául a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményében őrzött egyiptomi műtárgyakkal, illetve műtárgycsoportokkal kapcsolatos gyűjteménytörténeti kutatások szolgáltak, de a kutatás kiterjedt a magyarországi teljes aegyptiaca-gyűjtésre a 18–19. századi kezdetektől az első önálló egyiptomi közgyűjtemény 1934-es létrejöttéig, illetve az első magyarországi állandó egyiptomi kiállítás 1939-es megnyitásáig. A gyűjtésnek nem pusztán a történetét akartuk felvázolni, hanem ki akartuk domborítani társadalmi-kulturális környezetének jellegzetességeit és azok változásait (Liptay 2018a; 2018b; 2020; 2021a; 2023). Az „egyiptománia” és Egyiptom-képek értelmezésekor a fő célunk az volt, hogy feltárjuk az összefüggést a nyugati-európai minták és a sajátosan magyarországi jegyeket is tükröző magyar alkotások és elképzelések között (Liptay 2019; Liptay 2023; Kóthay-Liptay 2023). A

magyarországi egyiptológia kialakulását és korai fejlődését a korabeli tudomány- és kultúrpolitika szerves részeként, és különösen a magyar Kelet-kutatásban betöltött, más, a magyar érdekek szempontjából fontosabbnak tartott orientalista tudományágakkal szemben általában vesztes, szerepének függvényében értelmeztük (Kóthay 2019). A magyar Egyiptom-képek és Egyiptom-kutatás sajátosságait a nyugati-európai, Edward Said által meghatározott, orientalizmus egy sajátos változataként magyaráztuk (Kóthay 2023).

Az első két évében a gyűjteménytörténetre koncentráltunk. Kutatásokat folytattunk hazai múzeumi gyűjteményekben, adattárakban és levéltárakban (Szépművészeti Múzeum, Nemzeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum). Az egyik legfontosabb cél az volt, hogy a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményében jelenleg őrzött ismeretlen eredetű tárgyak közül minél többet azonosítsunk korábbi köz- és magángyűjteményekbe tartozó (a Nemzeti Múzeumból 1934-ben a Szépművészeti Múzeum számára átadott, illetve Platz Bonifác és Delhaes István egykori magángyűjtők gyűjteményéből származó) darabokkal. Egy uppsalai kutatóút során feldolgoztuk Beöthy Zsolt gyűjteményét, amely az 1930-as években került az Uppsalai Viktória Múzeumba. A gyűjteménytörténeti kutatások mellett elkezdtük az „egyiptománia” eddig ismeretlen magyarországi tárgyi emlékeinek felkutatását is, elsősorban egyiptimizáló épületeket és épületelemeket a mai és a történeti Magyarország területén.

A szerződés szerint négy évre tervezett kutatást a Covid-19 pandémia miatt 2020-ban meg kellett hosszabbítani egy évvel, mivel az eredeti tervek szerint a projekt fontos elemét képezték volna a külföldi tanulmányutak (külföldi gyűjtemények anyagának tanulmányozása és külföldi könyvtárak felkeresése), illetve az eredmények konferenciákon való közzététele. Emiatt a projekt zárása 2022. november 30-ra módosult. Az utolsó két év kutatásait ez a sajátos körülmény határozta meg. Mivel a pandémia elhúzódott és az utazás a projekt zárásáig problémát jelentett (pl. a konferenciák nagy részét még 2022-ben is online rendezték), az utazásokra tervezett összeg jelentős részét nem költöttük el. Az eredeti kutatási terv szerint a projekt egyik pillére a forrásanyag szisztematikus feltárása és rögzítése volt, azonban a költségtervben nem szerepelt egy ehhez kapcsolódó adatbázis informatikai kifejlesztése. A megíúsult utazásokból fennmaradó összeget az utolsó kutatási évben, engedéllyel, egy ilyen, szakmai adatbázis fejlesztésére csoportosítottuk át. Az adatbázis feltöltése 2022 nyarán elkezdődött, de a vezető kutató, Liptay Éva halála miatt a tervezettnél lassabban halad.

Konferencia részvételek a projekt során:

- Liptay Éva „Searching for a Missing Osiris Hydreios” címmel tartott előadást egy 2017-ben a Modern gyűjteményből az Egyiptomi gyűjteménybe átadott, egyiptomi Osiris Hydreios szobrot ábrázoló 18. század végi másolatról a 2018. szeptember 3. és 8. között Swansea-ben, az egyetem „Egypt Centre” múzeumában megrendezett éves CIPEG (az ICOM egyiptológiai szervezete) konferencián, amelynek témája „Beating Barriers! Overcoming Obstacles to Achievement”.
- Kóthay Katalin „Early Hungarian Egyptology in the context of patriotism and European identity” címmel tartott előadást a „Unity and Disunity” c. nemzetközi tudománytörténeti konferencia egyiptológiai szekciójában, melyet a londoni University College-ban rendeztek 2018. szeptember 14-17-ig.
- A 2020. szeptemberében Gödöllőn megrendezett Premontrei rendtörténeti konferencián Liptay Éva „A Szépművészeti Múzeumban őrzött „szombathelyi mómia és koporsó” ókori és modern kori története” címmel tartott előadást.

Az előadás témája: A Szépművészeti Múzeumban őrzött „szombathelyi múmia és koporsó” ókori és modern kori története

- A 2021 júniusában a IX. ECE (European Conference of Egyptologists) konferencián, amelyet többszöri halasztás után Triesztben rendeztek meg online, Kóthay Katalin és Liptay Éva „Roots and contexts of Egyptomania and perceptions of ancient Egypt in Hungary from the late eighteenth century to 1934” címmel tartott előadást, amelyben röviden összefoglalták és szemléltették a projekt egyiptomániával kapcsolatos kutatásainak eredményeit.
- Liptay Éva „The Egyptian Coffin and Mummy of Stephan Delhaes and Other Mummies from Akhmim in Hungary” címmel tartott előadást a XII. Egypt & Austria konferencián Zágrábban, 2018 szeptember 17–23 között.
- Kóthay Katalin „Hungarian archaeological presence and absence in Egypt and the Orient at the end of the long nineteenth century and during the interwar period” c. előadását meghívott előadóként a 2022. februárjában Berlinben megrendezett „Oriental Societies & societal self-assertion: Associations, Funds and Societies for the Archaeological Exploration of the ‘Ancient Near East’” c. online konferencián adta volna elő, de személyes okokból nem tudott az eseményen részt venni. Az előadás kéziratát azonban a 2023-ban megjelenő konferencia kötetbe elfogadták.
- Liptay Éva „A Unique Representation of Mumia Aegyptiaca in an Eighteenth Century Apothecary in Hungary” címmel tartott előadást a 2022. júniusában Tapolcsányban megrendezett XIII. Egypt & Austria konferencián.
- Kóthay Katalin „Magyar szfinxek” címmel tartott előadást 2022. szeptemberében a Szépművészeti Múzeumban rendezett „Ókori egyiptomi állatok régen és ma” c. konferencián. A konferencia előadások az Ókor c. folyóiratban fognak megjelenni 2023-ban.

Publikációk

- Liptay Éva 2018a: *A Szépművészeti Múzeum múmiái – egyiptológus szemmel*, Keletkutatás 2018 tavasz: 5-18.
- Liptay Éva 2018b: *Burial equipment from Akhmim in ancient and modern contexts*, J. Taylor – M. Vandenbeusch (eds.), *Ancient Egyptian Coffins: craft traditions and functionality. Proceedings of The British Museum Annual Egyptology Colloquium 2014*, Leuven 2018, 403–413.
- Kóthay Katalin Anna 2019: *Early Hungarian Egyptology in the Context of National and European Identity*, H. Navratilova, T.L. Gertzen, A. Dodson and A. Bednarski (eds), *Towards a History of Egyptology*. Münster, 2019: 195–210.
- Liptay Éva 2019: *In Search for a Missing Osiris Hydreios*, CIPEG Journal: Ancient Egyptian & Sudanese Collections and Museums No. 3.
- Liptay Éva 2020: *The Egyptian Coffin and Mummy of Stephan Delhaes and Other Mummies from Akhmim in Hungary*, M. Tomorad (ed.), *Egypt and Austria XII - Egypt and the Orient: The Current Research*. Oxford – Zagreb 2020, 127–141.
- Liptay Éva 2021a: *Egy múmia útja Egyiptomból egy iskolai szertárba*, in Liptay Éva, *Az ókori Egyiptom mozgalmas és kifürkészhetetlen világa*. Budapest 2021, 182–189.
- Liptay Éva 2021b: *Egy újkori Ozirisz hüdreiosz-másolat és Athanasius Kircher*, Liptay Éva, *Az ókori Egyiptom mozgalmas és kifürkészhetetlen világa*. Budapest 2021, 190–197.
- Kóthay Katalin 2023: *Hungarian archaeological presence and absence in Egypt and the Orient at the end of the long nineteenth century and during the interwar period*, O. Matthes - T.L. Gertzen (eds), *Oriental societies & societal self-assertion* (közlésre elfogadva).

- Kóthay Katalin - Liptay Éva 2023: *Roots and contexts of Egyptomania and perceptions of ancient Egypt in Hungary from the late eighteenth century to 1934*, Proceedings of the Ninth European Conference of Egyptologists, 21th -26th June, 2021 (közlésre elfogadva).
- Liptay Éva 2023a: *Egyiptomi múmia a szertárban: a "szombathelyi múmia és koporsó" ókori és modern története*, 900 éves a premontrei rend c. konferencia eladásai (közlésre elfogadva).
- Liptay Éva 2023b: *A Unique representation of Mumia Aegyptiaca in an Eighteenth Century Apothecary in Hungary*, Proceedings of the Conference Egypt & Austria XIII (közlésre leadva).

A projekt keretén belül szervezett konferencia

- Az első magyarországi állandó egyiptomi kiállítás megnyitásának 80. évfordulója emlékezve 2019. december 12-én egynapos ünnepi felolvasóülést rendezünk a Szépművészeti Múzeumban „Előadások egyiptológiáról és egyiptomániáról” címmel. Ezen a szakmai rendezvényen három szekcióban kilenc előadás hangzott el. Az előadások mindegyike a magyarországi egyiptománia aspektusaival és jelenségeivel, a magyar egyiptológiai kutatások, valamint a gyűjteménytörténet egyes epizódjaival foglalkozott.

Időszaki és virtuális kiállítások

- 2019-ben egy kamarakiállítás keretében mutattuk be a Herendi Porcelángyár és a Szépművészeti Múzeum 1939-es együttműködését, melynek során a '39-es kiállítás megnyitása alkalmából gyűjteményünk tizennégy műtárgyáról kézzel festett herendi porcelánmások készültek. Időszaki kiállításunkon a repertoár hét eredeti darabját lehet megtekinteni.
- A Szépművészeti Múzeum „II. Amenhotep és kora. A fáraó sírjának felfedezése” című, 2021 szeptemberétől 2022 januárjáig látható időszaki kiállításán bemutattuk a 19. század végi – 20. század eleji magyar sajtónak a királysír és a thébai királyi rejtéksírok felfedezésével kapcsolatos beszámolóit.
- Egy 2022 őszén nyílt (jelenleg is megtekinthető) kamarakiállítással emlékeztünk a Tutanhamon-sír felfedezésének 100. évfordulójára. Egy Tutanhamon korabeli tárgyon kívül kiállítottuk az egyik Zsolnay-vázát az egyiptizáló Tutanhamon-sorozatból, valamint a felfedező régész, Howard Carter egy korabeli levelét, és a korabeli magyar sajtónak a felfedezéssel kapcsolatos híreit. A kamarakiállítás kibővített, hosszabb magyarázatokkal ellátott, online változata a Szépművészeti Múzeum honlapján tekinthető meg „Tutanhamon 100” címmel (<https://www.szepmuveszeti.hu/tutanhamon-100/>)

A kutatás eredményei

A szakmai adatbázis közzétételét követően nemcsak az egyiptológusok, hanem több társszakma (pl. történészek, művészettörténészek, tudománytörténészek) számára is hasznos forrásanyagként fog szolgálni. Az adatbázis négy fő részből áll: 1. Aegyptiaca-gyűjtés; 2. Szöveges források (pl. tudományos dolgozatok, újságcikkek, útleírások, ismeretterjesztő kiadványok, drámák, versek); 3. Tárgyi források, képi szimbólumok, motívumok (pl. épületek, kertek, szobrok, bútorok, iparművészeti alkotások, ex libris-ek); 4. Események (pl. tudományos és ismeretterjesztő előadások, színházi előadások, jótékonyági események, művészbálok, kiállítások). Az adatbázis egyes kategóriáiban a tételek kereshetők személynevek, évszámok (ill. hosszabb időszakok), helyek és tárgytipusok alapján is. A szakmai adatbázis feltöltése a projekt zárását követően is folytatódik; távlati célként pedig annak egyszerűsített változatát a nagyközönség számára is hozzáférhetővé kívánjuk majd tenni.

A kutatás eredményeit konferenciákon és idegen nyelvű tanulmányok formájában tettük közzé a nemzetközi szakmai közönség számára. Ezekben a fő hangsúlyt a nyugat-európai hatás és az ehhez illeszkedő vagy éppen ezzel szemben megfogalmazott magyar sajátosságok kidomborítására helyeztük, mivel a magyar Egyiptom-kép sajátos társadalmi-kulturális-ideológia kontextusát a magyarság nemzeti és európai identitásának egysége, vagy éppen a kettő közötti feszültség, határozta meg. A századfordulón az egyiptológiai kutatásokban való magyar részvétel a nyugat-európai és univerzális emberi műveltséghez való tartozást fejezte ki, ami a magyar egyiptológia (ha nem is annyira pénzbeli, de legalább elvi) támogatásában is megnyilvánult. Azonban a magyar és a magyar történelem és kultúra szempontjából fontosnak tartott tudományok támogatásából eredően az egyiptológia háttérbe szorult a Trianont követő kulturális és ideológiai közegben. Sajátos terepe volt ugyanennek a problémának a magyar „egyiptománia”, amelyet legalább annyira, sokszor még jobban, ösztönzött a nyugat-európai mintákhoz való igazodás és azok másolása művészetben és tudományban egyaránt, mint az ókori Egyiptom iránti rajongás. Ez megmutatkozott abban a jelenségben is, hogy Magyarországon egy-két példától eltekintve ritka volt az olyan egyiptizáló alkotás, amely kizárólag vagy legalább túlnyomó részben ókori egyiptomi elemeket használt. Az egyiptizáló motívumok ritkák voltak és általában a klasszikus (főként görög) elemeket éppen csak kiegészítették, sokszor éppen egy klasszikus motívum egyiptomi pendant-jaként jelentek meg egy tárgyon vagy épületen.

A szélesebb magyar közönség számára, a fent részletezett kiállításokon túl, egy magyar nyelvű tanulmánykötetet készítettünk, mely jelenleg szerkesztés alatt áll. A többszerzős kötet, melynek megírásában szerződött kutatók mellett a témával foglalkozó más egyiptológusok is részt vettek, változatos témákkal mutatja be a magyarországi „egyiptománia” és egyiptomi régiségek gyűjtésének sokszínűségét (A Zsolnay Tutanhomon-vázák; Platz Bonifác és Beöthy Zsolt „közös” egyiptomi műtárgyai; Egy 18. századi patika különleges múmiaábrázolása; Molnár János Az Égyptus-beli épületekről; Kleopátra – Laborfalvi Róza – Jászai Mari – Benczúr Gyula; Internationale Hygiene-Auststellung, Drezda 1911; Hortesznaht és családja: Delhaes István egyiptomi gyűjteménye; Francia-toszkán expedíció a reformkori sajtóban; Az első múmia Magyarországon; Egyiptomi útibeszámoló a korai magyar sajtóban; Herendi porcelán istenek és a Szépművészeti Múzeum első állandó kiállítása (1939); Gyilkosság és bűnbánat: egyfelvonásos reformkori dráma Amaszisz fáraóról; „Tutanhomon-láz” Budapesten 1923-ban; Fáy Mária, az „első” magyar utazónő Egyiptomban; A húszas évek egyiptomi mozijának magyarországi példája; Egyiptomi stílusban épült iparostanonc iskola Marosvásárhelyen; A kolozsvári szfinxek; Egyiptizáló szárnyas homokóra: a Salgótarjáni utcai zsidó temető különleges egyiptomi stílusú síremlékei; Az átértelmezett napisten – a szárnyas nap ábrázolásai a 19. századi Magyarországról; Teleki Blanka tusrajza egy egyiptomi sztéléről). A könyv, melynek címe „Az ókori Egyiptom Magyarországon: pillanatképek a magyarországi „egyiptománia” és aegyptiaca-gyűjtés történetéből”, a Szépművészeti Múzeum „Egyiptomi régiségek” sorozatának 4. köteteként jelenik meg 2023-ban. Ismeretterjesztő stílusa ellenére a számtalan új forrás és adat miatt a kötet a szakmai közönség érdeklődésére is számot tarthat.